

ALGUNS ÈTIMS ARÀBICS
I ALTRES MOTS MEDIEVALS,
QUE PERVIUEN A LES TERRES DE PONENT

ANTONI BACH I RIU

Si es tractés del Solsonès, em podria estendre en alguns aspectes de l'Onomàstica, perquè hi he viscut la gran part de la meua vida; per això, vaig fer un llibre sobre les masies del Solsonès, on vaig ordenar una toponímia d'unes dues mil masies, amb un marc històric de cada municipi i parròquia. En les comarques de l'Urgell i de la Segarra hi vaig passar uns vint-i-cinc anys, i quan la feina de capellà em deixà temps lliure, vers els anys 1958, quan s'engrescà l'emigració dels pagesos cap a Barcelona i altres centres industrials, vaig decidir-me a furgar en els arxius parroquials i municipals, després d'una iniciació en la biblioteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, del qual en vaig ser membre. A més dels bons llibres, vaig tenir ocasió de consultar diversos periòdics i diaris dels temps de la nostra renaixença política i literària, i alguns treballs històrics sobre aquest Urgell; de Joaquim Miret i Sans, de Sans Capdevila, de la contrada del Riu Corb, del P. Sanahuja sobre Balaguer, de Lluís Serret que recollí documentació antiga sobre Tàrrrega, de Valeri Serra i Boldú, Josep Puig Ball sobre Agramunt i algun altre. Abans de l'any 1936, es publicaven revistes locals a Arbeca, a Bellpuig, a Agramunt, a Mollerussa, a Maldà i fins en sortí una de Castellserà.

Vaig fer molta geografia voltant el Pla d'Urgell amb la bicicleta, i després la Segarra i les altres comarques de la *terra baixa* amb el *dos cavalls*. Aquest topònim no l'he inventat jo; és la denominació que l'administració de la canònica de Santa Maria de Solsona donava als llocs i possessions que tenia en la Segarra i l'Urgell.¹

1. A. Bach: *Bellpuig d'Urgell i la seva antiga baronia*. Fund. Vives Casajoana. Barcelona, 1972, ADS Sèrie de Capbreus.

La coneixença de la Segarra i també la de l'Urgell se'm va eixamplar amb la freqüentació de la Biblioteca Municipal de Cervera i amb el material del seu arxiu, del qual en vaig ser pràcticament l'encarregat durant alguns anys.

De seguida, em vaig adonar, dintre l'aparença d'uniformitat del Pla d'Urgell, on no hi ha muntanyes, ni rius, fora de les rovinades del riu Corb i de l'Ondara, i els pocs tossals o planells elevats a l'entorn del pla, que no passen de quinze metres d'altitud, que aquests pobles i aquests camps tenien una rica toponímia. Vaig fer un llibret o article, que va publicar la revista *Ilerda*, sobre «Antics poblats i masies del Pla d'Urgell». Un nombre molt reduït, com els Aixeders, el Bollidor, Montaler, Montsuar i poques masies més; es tractava d'un treball històric i geogràfic. Ara bé un treball que no vaig fer, que en alguns llocs s'ha fet després i que en part jo havia iniciat en els llocs que m'interessaven, fou el de la toponímia de les partides dels termes municipals. Alguns d'aquests topònims ja existeixen abans de la construcció del Canal d'Urgell i de la difusió del regadiu, com els Salats, Almaçor, la Novella, Safareig, els Mallols, Valernes, Sarcènic, o Xerabchenic i molts altres. La parcel·lació de les propietats familiars, la distribució dels recs i dels conreus, han fet revivre la toponímia antiga i n'ha creat de nova. Trobem molta toponímia en els capbreus, que són anteriors al segle XIX; en els registres moderns, en altres llibres dels ajuntaments, els de les juntes de regants i de la Casa Canal de Mollerussa.²

Actualment, s'entén per «el Pla d'Urgell» la comarca que té per cap Mollerussa, i per «l'Urgell» la zona de Tàrrega i Bellpuig; de fet, no és solament el factor econòmic i demogràfic, que és el seu distintiu, sinó que també s'hi noten unes diferències onomàstiques; en la comarca de Tàrrega i, no cal dir, la Segarra, des de l'Edat Mitjana s'hi troben els Lluçà, els Calaf, els Rialb, els Ricolf i els Galceran de la Cerdanya, els Ladurs, els Anglesola, procedents del comtat de Narbona i més endavant els de la contrada de Navès; els Berga, els Cardona; encara avui els Berga i els Berguedà es troben més en aquestes comarques que en el seu lloc d'origen; el primer rector documentat d'Arbeca fou en Pere de Berga. En la comarca de Mollerussa, hi apareix a la vista l'onomàstica aràbiga. Des del Serrat d'Almenara, a nord del Pla, fins a la Vall d'Alfedi (riu Corb) hi ha pobles i partides amb noms de procedència aràbiga, com Golmers i altres, que els arabistes exposaran. Alguns anys enrere, havia observat l'ús de *al* com article o prefix d'un nom, Ramon al-Panxa, o sia Ramon

2. Id. «Antics poblats i masies del Pla d'Urgell». *Ilerda*, 34, pàgs. 143-175. Lleida 1973. - ACA Escript. de Ramon Berenguer III, t. 6, f. 246 i 374.

de can Panxa; concretament a Vilanova de Bellpuig. La bassa del poble de Preixana, situada en el centre d'una plaça actual era anomenada l'Anjua. Oxafava (s. XIII), Utxafava i ara Vilassana (1937). Golifar, partida de Linyola.

Els comtes d'Urgell, Ermengol IV i Adelaida, fan una donació al priorat de Gualter de dues almúnies, situades prop de la Ràpita, «almunias .II. quas sarraceni vocant morellas et nos vocamus turres»; així que el mot almúnia, àrab, era conegut per la gent de l'any 1090 i ha perdurat en la toponímia espanyola. Hauríem de veure quins eren els sarraïns que anomenaven morelles a les almúnies; potser serien els mossàrabs, o els sarraïns de Lleida, que en aquests anys conviuen i es relacionaven pacíficament amb els cristians, o els colonitzadors que procedien de la Catalunya Vella. Això ens confirma la idea que els topònims Mora, Mor i el derivat Morella foren el resultat de la convivència entre moros i catalans. El mot «torre» aplicat a les masies ha perdurat en les terres de Ponent; en els nostres dies una casa de camp, o rural, separada dels nuclis urbans és anomenada torre: Torre Neral, Torre del Bisbe, Torre del Capità. Torre dels Frares; Torre de la Cendrosa, Torre d'Almaçor, Torre de Xerabcènec; la Torre de l'Alfud a Preixana. En el Solsonès, una casa que s'anomeni torre és perquè en aquella casa hi havia hagut una torre de guaita, quadrada en general, o cilíndrica; aquí al Baix Urgell és diferent.

La torre de guaita que ressalta més en les terres de l'Urgellès, el Pilar d'Almenara, un altre topònim àrab, encara que l'actual torre cilíndrica segurament fou construïda pel comte d'Urgell, on n'hi hauria hagut una de primitiva, construïda pels sarraïns; no gaire lluny del Pilar hi ha una construcció, algun temps aprofitada per capella, que s'anomena la Mesquita. Els comtes d'Urgell, Ermengol i Llúcia, amb un document del 1072 donen un alou a nou famílies en el terme de Almenara; es pot considerar una carta de poblament, que he citat en treballs meus. Pel que interessa aquí, cal fer notar que ja hi apareix una toponímia catalana; aquest alou limitava a orient amb el terme de Rocabruna; d'altra part, amb Agramunt, o el reguer (reger) de la Coronada, que va o passa per la Serra de Calar (Montclar), a Cerç limita amb el Coll de la Malura. Juntament amb l'alou els dóna una torre amb els seus alous i pertinences.

Una altra mostra onomàstica diferencial de les terres de ponent són algunes mesures. El *kaficios* o *cafis* està documentat en algun arxiu de Barcelona abans de l'any mil. No obstant, posteriorment no trobem que aquesta mesura del volum de la càrrega de 12 roves sigui utilitzada normalment fora de les comarques de Lleida. Consta en la documentació de Gualter (1206), de Miralcamp i altres llocs veïns diverses vegades. Aquest mot sembla de procedència àrabi, com

l'*almudi* i la seva derivació *almosta* o *aumosta*, que es corresponien amb la punyera o el quartà d'altres comarques.

Entre les monedes, hi hagué la moneda jaquesa, documentada en el nostre arxiu el 1114, i més tard l'agremontesa, fins al 1416, en la nostra documentació de Gualter.³

Presentaré un petit estudi d'uns topònims que no resten ben definits en l'*Onomasticon* de Joan Coromines i els col·laboradors, ni en el DCVB.

Bufagranyes. És conegut el santuari de Sant Magí de Brufaganya. L'origen etimològic d'aquest topònim l'hem trobat en un document transcrit en el Cartoral I del nostre Arxiu Diocesà de Solsona, Bufagrades (1072); es tracta d'un lloc del terme de la Tallada. Ramon Miró d'Aguda, que tenia molts pobles a la Segarra, fa testament el 1079 i reparteix les seves possessions entre la seva muller Engelsia i les tres filles Malsenyada, Cogullada i Romanya. Entre els llegats hi consta Bufagraines, que el situa, o l'anomena després del lloc d'Oluja. El mateix mot es troba en altre document del 1199; Bufagraines, que al nord limitava amb Montfalcó <Murallat> i, per tant, prop del terme de La Tallada. Més tard, ja s'havia normalitzat Brufaganyes, i a Guimerà el 1366 hi hagué el notari, Jaume Brufaganyes.⁴

Busa. És un planell elevat, tallat per unes cingleres. Fa cinquanta anys que només s'hi podia accedir amb animals de bast per tres camins i en escala de bigues en una drecera; té uns 4 Km, de llevant a ponent, i menys de 3 de migjorn a nord. Més que un planell és un pla i una ampla vall inclinada vers el riu Cardener. Com que segons el DCVB l'ètim *bus* té sentit de barca, m'havia semblat que era l'adequat origen del topònim Busa. En el mateix municipi de Navès hi ha can Busaina, mot que és el nom d'una planta; en tot el Solsonès es

3. Id. «Els documents del priorat de Santa Maria de Gualter». *Urgellia* VIII, pàgs. 211-269, doc. 8 (1090), la Seu d'Urgell 1986-1987. ACA Trasllet d'escrip. de R. Berenguer I, vol. 1, f. 279. ADS *Fons e Miralcamp*, Man. Not. 2.- Sebastián Puig y Puig: *Episcopologio de la Sede Barcinonense*, doc. XXVI (994). Jesús Arturo y Perucho: *Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona, del 942 al 1200*, doc. 73, Barcelona 1985. ADS. Cartoral I, doc.253. Perg. 1038 (1205). Monfar: *Historia de los condes de Urgell*.

4. ADS. Cartoral I, dos 206. Perg. 210. Cartoral II, doc. 84. Salvador Ramon i Manuel Fuente: *Inventari dels protocols notariais de l'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona*. Depart. de Cultura. Barcelona 1987.

donen molts topònims procedents de la planta, arbre o arbust del mateix nom. També podria ser que l'antic amo d'aquesta masia fos un emigrat de Busa. En els documents primitius dels nostres arxius llegim, aplicat a aquest lloc, la frase «in monte de businis» (969), «montis busini» (997). Pot ésser que el més encertat sigui el que posa Coromines, muntanya on s'hi ajoquen les àligues i altres grans ocells; o sia muntanya d'aligots; en el mateix terme parroquial hi ha la casa Guilanyà en una muntanya cònica de més de 1200m d'altitud, vers el ponent dels cingles de Busa.⁵

Guardiolada. Referent als límits del terme primitiu de Cervera, en document del 1026 hi ha una Guardiam Grossam, entre Cervera i Losor, prop de la Vall del Corb. En Miret i Sans cita *Guardia alada*; en altres documents posteriors és *Guardialada* i *Guardiolada*. Es tractava d'un castell gran o guardia <lata>, és a dir, gran, com es troba a Igualada, a Vilada. No obstant aquesta procedència etimològica, no em sembla bé que s'hagi homologat el seu nom en Guàrdia Lada.⁶

Lladurs. Aquest lloc, que primitivament fou el castell de Ladurç, amb l'església parroquial adjunta de Sant Martí, està a uns deu Km de Solsona, en la carretera de Sant Llorenç de Morunys. Ja és conegut per diverses publicacions del Dr. Antoni Llorens, que ja en parlà amb en Joan Coromines, i jo ho he recordat en «Masies».., que el topònim primitiu era Ladurc, o Ladurci; així es llegeix en documents del 997, del 1026 i molts altres de posteriors. La gent del país encara pronuncia Ladurs.

Altres topònims, com La Llena i Llanera, encara que en la documentació medieval s'escriu en L, la pronúncia des de temps immemorial ha estat amb Ll; no així en Ladurs o Ladurç.

Llanera. Aquest lloc que jo vaig incloure en el Solsonès i ho va acceptar la GGCC ara pertany al municipi de Torà, encara que econòmicament i socialment ha estat més lligat al Solsonès. El terme parroquial de Llanera, de llevant a ponent, està comprès entre el rierol que baixa de Sant Just d'Ardèvol, i, poc més o menys, cap al nord, amb el torrent, que s'origina a Llobera, passa per sota la torre de Vallferosa i conflueix amb el rierol citat a Fontanet, prop de Torà. El

5. ADS. *Cart. de Sant Llorenç de Morunys*, f. 10. Id. Perg. 68 (1035).

6. J. B. Miret i Sans: de la Real Acad. de Buenas Letras, 1903, pàg. 107. ACA. *Esripturas de Wifredo y Ramon Berenguer*, f. 426 (1136).

castell de Llanera i l'església parroquial, sense sobreixit de la vall, estan en un planellet a la dreta sobre el rierol de Llanera; lloc escabrós i abans molt emboscats.

Quant al topònim, Coromines, en *Onomasticon*, li aplica l'etimologia de landa, de procedència cèltica, que representaria un lloc silvestre, interpretació molt conforme amb la geografia d'aquest terme parroquial. Si mirem la documentació del nostre arxiu diocesà i de l'arxiu episcopal de la Seu d'Urgell, publicada a *Urgellia*, en els dos arxius des de l'any 1001 fins al 1200, apareix Lanera, La Nera, Laneira, Leineira, Lenera; el més sovintejat és Lanera, que perdura fins al segle XVIII, en què apareix Llanera i avançada aquesta centúria i més dins el segle XIX fins als nostres dies en la documentació civil constava Llanera del Arroyo. La documentació medieval ens fa pensar en lena; una lena era un nom comú que es donava algunes vegades a un planell.⁷

Marcenyach. És una gran masia de la parròquia de la Selva (Navès), situada en l'antiga Vall de Lord, de roques en avall, és a dir, més a migjorn dels cingles de Busa. Prop de la casa hi ha l'església sufragània de la Selva; que és dedicada a Sant Miquel i la seva imatge presideix el seu altar major. Els seus propietaris i habitants conserven el cognom Marsinyach; algun escriptor ha escrit Marçanyac; estic conforme que se suprimeixi la *h*, però aquest topònim té una història documentada des de quasi mil anys enrere. Seguiré la documentació del nostre Arxiu Diocesà:

Marsingango (1044); en la *ng* hi hem de llegir la *ny*.

Marcenarius (1132), segons el Cart. I, doc. 154.

Marxanacs (Perg. a.1173). Marzaiadis (Perg. a. 1222).

Marcenyach (1550), i Marcenyaguó (1591) La Selva.

Testaments, 11 i 13.

Marsanyach, Marsaniach (1610) la Selva, vol. 53.

En els llibres sacraments des dels primers anys del segle XVII; el més citat és Marsenyach, alguna vegada Marsinyach. No podria provenir de Marcinianus, o del cèltic Marciniacus? Sembla que s'hauria de normalitzar el topònim Marcenyac. En aquesta contrada, del Solsonès, la seva pronúncia popular és Marsinyac.

7. ADS. Perg.19 (1001), 45 (1013), 66 (1034), 99 (1050). Baraut: *Urgellia*, 4, doc.445, 461; 5, doc. 527; 9, 1153.

Mascañà. No vull ficar-me en l'estudi d'aquest topònim, ja que potser algun ponent o comunicant en farà un treball més extens i profund; només anotaré uns documents i llocs que es consideraven del Mascañà. El vescomte Guerau Ponç, després de la definitiva ocupació de Balaguer (1106), cedeix a uns particulars una almúnia situada en el Mascañan, no gaire lluny del Pedrís. Els comtes d'Urgell, Ermengol i Arsenda, donen a Ramon Arnau la torre d'Almazor (1120), que està prop d'Ivarç, i no hi falta una bona mostra de la toponímia de la zona, citada abans. Un document semblant es troba deu anys més tard. En un altre document del nostre Cartulari I consten algunes possessions d'Arnau d'Anglesola, com la Torre de Canet del Mascañan (1150), prop de Pedrís de Bellcaire. Encara el 1163 apareix aquest topònim en altre document de Berenguer d'Anglesola. En un altre document de la Seu d'Urgell, transcrit el segle XIII, consta que Vilanova de Vall d'Aria (1047) limitava amb el terme de Ribelles i a migjorn «in Mascañano»; en aquesta època, el comtat d'Urgell ja comprenia el territori de Guissona i, per això, s'ha de posar en quarantena que el terme de Vilanova de l'Aguda s'estengués fins al Mascañà.⁸

Miravé. És una parròquia, que es troba en la part més oriental del municipi de Pinell del Solsonès, en la Serra de la Torregassa, a 900 m d'altitud; està en la línia orogràfica que separa la conca del Cardener i Llobregat de la del Segre. El topònim està normalitzat i acceptat popularment com a paraula aguda. Durant alguns anys algun rector ha escrit Miraver, però en tota la documentació fins al segle XVIII i en part també posteriorment s'ha escrit «Mirave» en el llatí de cada època, des del segle XI, fora d'una transcripció del segle XIII, que usa «Mirabe». Si hagués estat Miraver, en llatí haurien traduït Miravere; si hagués estat Mirabé, en llatí seria «Mirabene». El més persistent ha estat «Mirave», i per tant seria un derivat de Mir; no gaire lluny hi ha la casa Marmí, que en la documentació medieval és Mir Mir.

Montlleó. Aquest terme parroquial formà part del municipi de Sant Antolí i Vilanova, anomenat des del 1972 Ribera d'Ondara; és a la zona alta i muntanyosa de la banda nord, tocant amb Sant Guim Vell. S'hi venera una imatge de la Mare de Déu, en posició dreta, l'Infant al braç esquerre i un lleó

8. ACA. Trasllat d'escriptures de Ramon Berenguer III, vol. 6, f. 110, 246 i 374. ADS. Cart. I doc. 110 (1150). Perg. 707 (1163). Baraut: *Urgellia*, 5, doc. 602.

arrupit als seus peus i la muntanya a la dreta, representada per un pilot de rocs. La documentació primitiva no tira cap aquí. Aquests llocs foren repoblats o colonitzats per la gent d'Osona. Un document (1101), el testament de Gerbert Hug, ens ofereix molta toponímia d'aquesta contrada; a Santa Maria de Montlleó, en llatí hi diu «Monte Leidonis»; *España Sagrada*, vol. 28, pàg.178, en un document del mateix Gerbert, que sembla ésser del 1114, transcriu «Monteledano». El 1132 encara apareix un «Monteleudo» i «Monte ledone»; posteriorment apareix el Montlleo; però el 1172 en el nostre arxiu diocesà trobem Munt Ledo i alguna vegada el «Munt leho» (1359). La gent de la contrada en diuen Molió. Crec que ens hem de decantar cap a Mont-lledó; es tracta d'un arbre que ha donat nom a molts llocs.⁹

Pampa. No hauria mencionat aquest topònim, si no fos que l'he vist escrit Pampe per algun periodista de la comarca. Està a l'extrem nord del municipi de Castellar de la Ribera, limitant amb el terme de Bassella. També hi ha Pampalona.

Alguna masia del vinyet de Solsona és Can Pampa. En l'acta de consagració de la catedral d'Urgell (s.X) és transcrit Pampano; en el capbreu de la mateixa catedral i de la mateixa època s'usa Pampa. La denominació popular és La Pampa, i així consta en la documentació del segle XII i endavant.

Passanant. Aquest topònim ha fet la mateixa evolució que el mot medieval enant o enantar. Sobre aquest mot vaig fer-ne un article a ONOMASTICA, com en avant passà a enant. En el cas de Passanant, sembla que ha esdevingut el mateix. Es troben diferents llocs o masies a Catalunya que porten el nom de Passavant. En dos documents del nostre arxiu diocesà, del 1172 i del 1182 apareix aquesta variant primitiva, que s'ha de referir a Passanant, perquè es tracta de possessions de cavallers i de la mateixa canònica de Solsona en aquesta contrada del Riu Corb.¹⁰

Solipota. A Súria hi ha una barriada moderna, situada en un planell a la dreta del Riu Cardener. Se l'anomena Salipota i està homologat per les autoritats locals. Tractant-se d'un poble on s'hi extreuen sals potàssiques, tothom s'hi ha

9. Arturo: *Op. cit.* doc, 155. ADS. Perg. 742. Cart. I, doc. 155. AHN. Lleida, 253 (1133).

10. ADS. Perg. 759. Cart. II, doc. 20. *Bulletí d'Onomàstica*, 61 (1995).